

ZÂTÎ'NİN "HAZER ET" GAZELİ

*Halil ÇELTİK**

ÖZET

Zâtî, çok sayıda gazel yazan şairlerdendir. Fazlaca yazması sebebiyle bazen kendini tekrarlamak zorunda kalmıştır. Onun divanında, birbirine benzer söyleyişlere fazlaca rastlanır. Bu söyleyiş tekrarları, şairin ve şiirin değerini düşürse de, şiirin şiirle açıklanması çalışmalarına önemli katkılar sağlar. Zâtî'nin divanı, şiirin şiirle şerhine bol miktarda malzeme sunar.

Burada, Zâtî'nin bir gazeli şerh edilmiş ve bu gazelden hareketle şairin divandaki benzer söyleyişlerine dikkat çekilmiştir. Bu tür çalışmalar, şairin üslûp özelliklerini tespitite kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Zâtî, Zâtî Divanı, şerh, gazel

ZATI'S "HAZER ET/DO NOT" LYRIC

ABSTRACT

Zati is one of the poets who write many lyric poems (gazel). Because of the fact that he writes many lyrics, he repeated himself. Similar expressions are seen in Zati's Divan, too much. The similar expressions (even if fall down value of poem and poet) assistance studies that poem interpretation by poem. Zati's Divan gives many materials to poem interpretation by poem.

In this study, one of his lyric poems is interpreted and it was paid attention to the similar expressions in his book (Divan). Similar studies can use to prove of poet stile features.

Key Words: Zati, Zati's Divan, interpretation, lyric poem

Giriş

16. yy. divan şairlerinden Zâtî, kasideleri hariç, üç cilt hâlinde yayımlanan 1825 gazellik divanı¹, en fazla şiir yazan şairlerimiz arasında önemli bir yere sahiptir. Ancak onun fazlaca şiir yazmasından dolayı ömrünün sonlarına doğru kendini tekrara düştüğü de bilinen bir gerçektir.

Zâtî'nin gazellerine bakıldığında, onun bazı gazellerindeki ifade ve buluşları divanın değişik yerlerinde benzer söyleyişlerle tekrarladığı görülür. Bu tekrarların bir kısmı sadece mana bakımından tekrar olabildiği gibi, söyleyiş bakımından da benzer ifadelerle tekrarlara rastlanır.

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Ü. Gazi Eğt. Fak. Ortaöğretim Sos. Al. Eğt. Türk Dili ve Ed. Eğt. Böl. El-mek: halilceltik@yahoo.com

¹ Tarlan 1968; Tarlan 1970; Çavuşoğlu-Tanyeri 1987. Metinde bu eserler, Z1, Z2, Z3 kısaltmasıyla verilmiştir. İlk rakam gazel, ikincisi beyit numarasıdır.

Aşağıdaki gazelinin "hazer it" redifini "sakın" şeklinde değiştirerek anlamca tekrarlamaktan kaçınmaz.

Zâtî'nin divanında görülen bu tür tekrarlar, onun şiir ve şairlik gücüne zarar verici olmakla birlikte, anlaşılması zor bazı beyitlerin, ifadelerin, manaların divanın başka bir yerindeki benzer söyleyişlerle daha anlaşılır hâle gelmesini de sağlar. Bu bakımdan Zâtî'nin şiirleri, şairin şiirini yine onun şiirleriyle açıklama imkânı vermesi bakımından diğer şairlere göre bize daha fazla ipuçları sunar.

Burada, bu düşünceden hareketle, Zâtî'nin "hazer it" redifli gazeli, divandaki diğer şiirlerindeki benzer söyleyişlerin de yardımıyla şerh edilecektir. Böylece şairin bu gazeli etrafında kendisini divanında ne kadar tekrarladığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Zâtî'nin Gazeli

1 Ey felek döne döne alma günâhum hazer it
Yıldırım kamçılı bir kimsedür âhum hazer it

2 Şâh-ı aşkam şerer-i âteş-i âhum sipehüm
Yanar oddur benim ey şâh sipâhum hazer it

3 Hirmen-i mâh yanar dâne-i encüm kül olur
Âlemi zulmet ider dūd-ı siyâhum hazer it

4 Ey gözüm nûrı beni yakma firâk âteşine
Âh itdürme bana ey yüzi mâhum hazer it

5 Zâtîyâ sâikadan hirmen-i sabrun tutuşur
Çekilürken göğe bu ejder-i âhum hazer it²

Gazelin Şerhi

1 *Ey felek döne döne alma günâhum hazer it*
Yıldırım kamçılı bir kimsedir âhum hazer it

Ey felek döne döne günahımı alma, hazer et; âhım yıldırım kamçılı bir kimsedir, hazer et.

Ey felek, benim günahımı döne döne (tekrar tekrar/dönerek) alma, bundan sakın. Benim âhım yıldırım kamçılı bir kimsedir, ondan sakın, kendini koru.

Şair burada feleğe seslenerek kendisinden korkup sakınmasını, yoksa ona bir zarar vereceğini söylüyor. Döne döne alma günahımı ifadesindeki ikilemeyi tekrarlamak anlamına kullanmıştır. Benim günahımı döne döne yani tekrar tekrar alma, benim günahımı defalarca alıyorsun, demektir. Felekler de sürekli dönmektedir. Dolayısıyla bu ikileme aynı zamanda feleğin dönüşünü de ifade etmektedir. Zaten feleğin özelliklerinden birisi de dönmesi, dönek olmasıdır. Ayrıca günahını almak deyimi de birisini haksız yere suçlamak manasındadır. Şair, burada kendisinin bir günahı olmadığını, ama feleğin kendisine zulüm yaptığını ifade ediyor. Bilindiği gibi şairler her zaman felekten şikâyet ederler. Allah'a karşı isyana düşmemek için bütün şikâyetlerini feleğe yöneltirler; her olumsuz olaya feleğin sebep olduğunu söylerler. Şair de burada felekten şikâyetçidir. Hiç suçu olmadığı hâlde ona kötü davranmıştır. Fakat "alma mazlumun âhını, çıkar âheste âheste" atasözünde de belirtildiği gibi, şair bu zulüm karşısında feleğe âh ediyor, yani

2 Tarlan 1968: 77.

bedduâ okuyor. Bu sıradan bir âh olmayıp çok ateşli bir âhtır. Zaten âh her zaman ateşlidir. Buradaki âh yıldırım kamçılı bir kimseye benzetiliyor. Kamçı veya kırbaç dövmek için kullanılan bir âlettir. Buradaki kamçı yıldırım kadar şiddetli ve yakıcıdır. Dayak da insanın canını yakar.

Kısaca şair burada felekten şikâyetçidir. Feleğin kendisine zulmetmemesini istiyor; yoksa yıldırım kadar şiddetli olan âhının ona bir gün zarar vereceğini belirtiyor.

Zâtî bazen farklı kurgular içinde, bazen de yukarıdaki beytin benzeri şekilde olmak üzere "döne döne" ikilemesini çok fazla kullanmıştır.

Şu örnekte de felek ve dönmek kelimeleri yukarıdaki şekilde bir arada kullanılmıştır:

Döne döne cevr eder felek bana havf eylemez

Eşk-i hûn-rîzüm gibi kanlu lewendüm var iken (Z3, 1172/6)

Şu beyitteki döne döne ifadesi de tekrar tekrar, dönerek manalarında. Şair, ayın yuvarlak şekliyle dönmek fiili arasında ilgi kurmuştur:

Meh gibi beni döne döne pârele ey çarh

Meh-pârelerin kurtulayın pârelerinden (Z3, 1104/6)

Zâtî, söz konusu beyitteki gibi, aşağıdaki beyitlerde de aynı şekilde feleğe meydan okumaktadır:

İnedürsin döne döne dem-be-dem dölâb-veş

Yirde kalmaz irer ey gerdûn-ı dîn âhum sana (Z1, 23/4)

Ey felek bir âteşîdür çarhuna tokınmasun

Kıl hazer cevr itme âh-ı Zâtî-i gamnâkden (Z3, 1191/5)

Döne döne Zâtî'yi inletme yohsa ey felek

Bâd-ı âhi hâk ile yeksân ider bir gün seni (Z3, 1510/5)

Zâtî, felek yerine aya seslendiği aşağıdaki beytinde âh yerine bedduâ ifadesini kullanmıştır. Şairin burada anlatmaya çalıştığı durum da yine feleğin zalimliği ve âşığın âhlarının tesiridir. Beyitteki kat kat ikilemesiyle döne döne ikilemesinin anlamı daha da pekiştirilmiştir:

Sakin mihr ehlin ey meh döne döne kat kat inletme

Hazer kıl bed-duâdan olmagıl gerdûn-misâl eğri (Z3, 1795/5)

2 Şâh-ı ışkâm şerer-i âteş-i âhum sipehüm

Yanar oddur benim ey şâh sipâhum hazer it

Ben aşkın şahyım. Âhımın ateşinin kıvılcımları askerlerimdir, benim ordum yanar (yakıcı) ateştir.

Yukarıdaki beyitte feleğe seslenen şair, burada bir şaha seslenmektedir. Bu şah, sultan veya sevgilidir. Aynı zamanda kendisini de aşkın sultanı olarak gösteriyor. Sultanlığın birtakım işaretleri vardır; bunlardan biri ordudur (Kurnaz 2012: 107). Onun ordusu ateş ve âhımın kıvılcımlarından

meydana gelmiştir. Yani kıvılcımlar gibi pek çok, kalabalık ve aynı zamanda da yakıcı yıkıcı, heybetli bir ordusu vardır. Çok büyük ve güçlü bir ordudur. Önüne çıkan kim olursa olsun bu ordusuyla onları mahvedecektir. Zâtî, kendisine seslendiği şaha meydan okumakta ve karşısına çıkmaması için onu uyarmaktadır. Aksi takdirde onun ordusu tarafından yok edilecektir.

Buradaki üç kelimededen oluşan şerer-i âteş-i âh tamlaması, âhın ne kadar büyük ve etkili olduğunu göstermek için kullanılmıştır. Bu tamlamadaki kelime sayısı, hem âhın kıvılcımlarının ne kadar fazla olduğunu hem de orduda ne kadar çok asker bulunduğunu ses ve anlamca da ifade eder.

Zâtî, kendisini aşk sultanı, ateşli âhlarının kıvılcımlarını da ordusu, askeri olarak gösterdiği benzer ifadelerini zaman zaman şu örneklerde görüldüğü gibi tekrar etmiştir:

Haylüm şîrâr-ı âteş-i âhumla göz yaşum
Keyhusrev-i zamâne gibi ben de bir keyim (Z3, 1138/2)

Yanar oddur kal'a-i çarha kığılcımlar koyar
Bu şîrâr-ı âteş-i âhum bana leşker yiter (Z1, 307/3)

Eşk-i çeşmümle şîrâr-ı nâr-ı âhum leşkeri
Zâtîyâ mülk-i belâya itdiler sultân beni (Z3, 1498/5)

Bu beyit "itdiler mülk-i belâya Zâtîyâ sultân beni" şeklinde ikinci mısraı değiştirilerek aynen tekrarlanmıştır (Z3, 1811/7).

Divanda benzer kullanımların yer aldığı örnekler için bkz.: Z1, 81/2; Z2, 564/4; Z2, 617/5; Z2, 875/4; Z3, 1181/1-2; Z3, 1201/1; Z3, 1516/4; Z3, 1756/2.

Benzer söyleyişlerini tekrarlayan şair, şu örnekte de kendisini güzellik ülkesinin beyi olarak tanıttığı için, ateşli âhlarının kıvılcımlarını, renk benzerliği sebebiyle, altın üsküflü askerlere teşbih eder:

Altun üsküflü sipâhumdur şîrâr-ı nâr-ı âh
Ben beni Zâtî melâhat mülkine mîr eyledüm (Z2, 999/7)
Âşğın sultan, âhlarının da askere benzetilmesi, Hayâlî Beyi'in şu beytindeki gibi (Kurnaz 2012: 216), başka şairlerde de fazlaca rastlanan bir örnektir:
Livâ-yi mihrüni dikdüm gönül mülküne şâhem ben
Şîrâr-ı nâr-ı âhumla şeh-i encüm-sipâhem ben (Tarlan 1945: G 312/28-1)

3 *Hirmen-i mâh yanar dâne-i encüm kül olur*

Âlemi zulmet ider dūd-ı siyâhum hazer it

(Âhımla) hirmen-i mâh (ay harmanı) yanar, dâne-i encüm (yıldız/buğday taneleri) kül olur ve siyah dumanlarım da âlemi karartır, hazer et.

Burada bir harman tablosu vardır. Buğday harmanın ortasına yığılır ve o yığının çevresinde döğenle dolaşarak saplardan buğday taneleri ayrılır. Şair burada dolunayı bu buğday sapsularının

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

yığınınına benzetiyor. Ayrıca bazı geceler dolunayın etrafında hâle denilen bir aydınlık bulunur ve bu hâliyle tam bir harmana benzer. Yıldızlar da küçüklükleri, çok olmaları ve renk yönünden bu harmandaki buğdaya; gökyüzü de harman yerine teşbih edilmiştir. Burada harmanın sahibine (feleğe) seslenilmekte ve harmanı şairin âhının ateşine karşı koruması istenmektedir; dolaylı yoldan da feleğin Zâtî'ye zulmedip ona âh ettirmemesi istenmektedir.

Şair, bir taraftan ne kadar çok çile çekip âh ettiğini anlatmakta, diğer taraftan da ay ve yıldızlar ile teşbih yapıp güneşin doğmasıyla bunların kaybolmasını hüsn-i talil sanatıyla ortaya koymaktadır.

Harmana getirilen buğday sapsarı birer kuru ottur. En ufak bir kıvılcım bunları yakıp kül etmeye yeter. Harmandaki bu ürün ise çiftçinin bir yıllık emeğinin karşılığıdır. Artık yapılacak olan her şey bitmek üzeredir. Buğday ile sapsarının birbirinden ayrılmasından sonra çiftçi bir yıllık emeğinin karşılığını alacaktır; bütün varlığı budur. Bu yanıp kül olursa bütün emekleri kül olup gidecektir. Bu da bir çiftçinin iflası demektir. Onun için harmanın iyi korunması gerekir.

Âh daima gökyüzüne yükselir ve çoğu zaman da ateşlidir. Buradaki âh da öyledir. Yukarıda geçen söz konusu harman da gökyüzündedir. Dolayısıyla Zâtî'nin âhi, gökyüzündeki harmanı yakacaktır. Gökyüzündeki bu harmanın yanması demek, güneşin doğarak etrafı aydınlatması ve ay (harman) ile yıldız(buğday)ların yok olması demektir. Buradan anlaşılacağı üzere şairin âhi güneş kadar parlak bir ışık verecek ateşe sahiptir. Böylece çok şiddetli bir âh ettiğini belirtmektedir. Hirmen-i mâhın yanıp dane-i encümün kül olması güneşin doğmasıdır. Burada güneş mazmunu vardır.

Harman yanarsa oradan çıkacak olan duman gökyüzünü tamamen kaplayacak ve etraf kararacaktır. Âh ateşli olduğu kadar dumanlıdır da. Âhın bu siyah dumanları tüm gökyüzünü kaplayacak kadar çoktur.

Benzer bir durumun anlatıldığı şu örnekte, harman yeri artık tutuşmuş ve yanmaktadır:

Ey meh felekün hirmenin od tutdı seher-gâh

Yâ yirde mi kalsa gerek idi benüm âhum (Z2, 903/2)

Benzer ifadeleri tekrarlayan Zâtî, bu beyitte *hazer it* yerine *hazer kıl* demiştir. Beyitte âhın yerini nefes almıştır:

Odlar birağur hirmenüne âhını alma

Âşıklarun ey çarh hazer kıl nefesinden (Z3, 1115/3)

Zâtî, şu beyti de harmanın yanması tablosu üzerine kurmuştur. Anlatmak istediği sevgilinin güzelliğinin ne kadar etkili olduğunu:

Hirmen-i aklı yanar kim görse anı şevkden

Şevkümüzden kim vire rûşen haber ol meh-veşe (Z3, 1258/4)

Zâtî, aşağıdaki beyitte de âh dumanıyla feleğin yüzünün kararacağını söylemiştir:

Felek kimsenün âhını almazın dirse

Duhân-ı âteş-i âhum ider yüzini siyâh (Z3, 1278/6)

Gazelin beşinci beyti de bu beytin biraz farklı bir şekilde söylenişidir. (Divanındaki benzer söyleyişleri için bkz.: Z3, 1122/3; Z3, 1447/2; 1582/1; Z3, 1693/2; Z3, 1695/2).

4 *Ey gözüm nûrî beni yakma firâk âteşine*

Âh itdürme bana ey yüzi mâhum hazer it

Ey gözüm nuru, beni firâk / ayrılık ateşine yakma; ey yüzü mâhum / ay yüzlüm, bana âh ettirme, hazer et / sakın.

Şair bu beyitte sevgiliye sesleniyor. Ondan birtakım isteklerde bulunuyor. Sevgilisinden ayrı kalan şair, ona yalvarıyor ve artık kendisini ayrılık ateşiyle yakmamasını istiyor. Ayrılık tıpkı bir ateş gibi şaire acı veriyor. Sevgiliden ayrı kalmanın kendisine verdiği ıstırabı ateşe benzetiyor. Şair, teşbih-i belîğ yoluyla sevgilinin yüzünü aya benzetiyor. Bunun sebebi ayın şekil ve rengiyle ilgilidir. Ayrıca ay nasıl geceyi aydınlatıyorsa, sevgili de varlığıyla etrafına ışık saçıyor, onu gören âşığın gecesi gündüz oluyor. Şair ayrılık ateşiyle yanıyor ve bundan duyduğu ıstırabı da âh ederek ortaya koyuyor. Artık şair bu ayrılıktan şikâyetçi olmaktadır. Sevgilisine yalvararak ayrılığın sona ermesini istiyor. Âh aynı zamanda bedduadır. Çekilen bu âhlardan sevgilisinin zarar görmemesi için veya sevgilisine beddua etmek istemediği için de âh ettirmemesini istiyor.

Zâtî bu beyitte sevgilisinden ayrı kaldığı için âh etmekte ve ayrılığın sona ermesi için sevgilisine yalvarmaktadır.

Şair aşağıdaki beyitte de ayrılık ateşiyle yanmaktadır. Burada kendisini muma, canını da mumun fitiline benzetmiştir:

Hecr ile rişte-i câna nice âteş urasın

Boynumu şem' fetîli gibi nice burasın (Z3, 1120/1)

Zâtî, başka beyitlerde de aynı düşünceleri aynı şekilde dile getirilmiştir (Z3, 1177/3; Z3, 1207/3).

5 *Zâtîyâ sâikadan hırmen-i sabrun tutuşur*

Çekilürken göğe bu ejder-i âhum hazer it

Ey Zâtî, bu ejder-i âhım / âhımın ejderi göğe çekilirken sâikadan / yıldırımdan hırmen-i sabrın/ senin sabır harmanın tutuşur, hazer et / sakın / kendini koru.

Yukarıdaki beyitlerde feleğe seslenerek meydan okuyan, sevgiliye seslenerek ondan merhamet isteyen Zâtî, bu beyinde de tecrit yoluyla kendisine seslenmektedir. Şair sürekli olarak âh etmektedir. Bu ejder-i âh şeklinde nitelendirildiği için ateşli bir âhtır. Ejder veya ejderha, ağzından ateşler saçan bir canavar olarak kabul edilir. Bilindiği gibi âh, gökyüzüne yükselir. Onun için âhi gökyüzüne çekilmektedir. Şair burada âhını, etkisi ve büyüklüğü bakımından yıldırıma benzetmiştir.

Yukarıda, üçüncü beyitte geçtiği gibi, harman için en zararlı olan şey ateştir. Bu âhın ateşleri yıldırım kadar şiddetlidir. Fakat çekmiş olduğu sıkıntılara karşı hep sabırlı olmuştur. Artık öyle bir noktaya gelmiştir ki sabredek hâli kalmamıştır. Bu âhın ateşi harmana benzetilen sabrını tutuşturmak üzeredir. Soyut bir kavram olan aklı, harman benzetmesiyle somutlaştırmıştır. Kısaca şair sabrının taşıdığını söylemektedir.

Zâtî zaman zaman âhını ejdere benzetmektedir.

Âhum zemîni yakdı dikdi göke asâyı

Gördün mi ol deminden od saçan ejdehâyı (Z3, 1511/1)

Turkish Studies

Ey melek eflâke ejderhâ çekilmiş sandılar

Zâtî'nün görüp kapunda âh-ı âteş-pâşını (Z3, 1757/5)

Zâtî'nin başka beyitlerinde de bir ejderhâya benzeyen âhın göğe çekilmesi hayaline rastlanır (Z1, 68/4; Z1, 270/2; Z3, 1522/3).

Ayrıca 3. ciltte yer alan 1150 numaralı gazelin redifi hazer et sözünün Türkçesi olan sakın olup orada anlatılan da aynıdır; Zâtî orada da feleğe meydan okumaktadır. Şiir, bu gazelin değişik bir biçimde söylenilmiş şeklindedir.

Sonuç

Burada, Zâtî'nin bir gazeli şerh edilmiştir. Şerh yapılırken aynı zamanda şairin divanındaki benzer söyleyişlere de dikkat çekilmiştir. Böylece Zâtî'nin şiiri yine onun şiirleriyle şerh edilmiştir. Zâtî'nin çok fazla gazel yazması, bize bu konuda önemli malzemeler sunmuştur. Yazıda, makalenin hacmi sebebiyle Zâtî'nin gazeline geçen ifadelerin tamamı için üç divandan alıntılar yapılmamış, özellikle gazelin "hazer et" redifi etrafında yoğunlaşan anlatımlar ve manaca bu beyitlerle örtüşebilecek örneklere işaret edilmiştir. Beyitlerin şerhini destekleyen bu örnek metinler, ifade benzerliği ve yazının hacmi dikkate alınarak şerh edilmemiştir. Beyit sayısının fazla olduğu durumlarda da bu beyitlerden konuyu en iyi örnekleyenleri metne alınmış, diğerlerinin künyesi verilmekle yetinilmiştir.

Örnekte görüldüğü gibi, Zâtî, divanında benzer ifade ve söyleyişlere fazlaca rastlanmaktadır. Şairin bu gazelindeki beyitlerin divanın değişik yerlerinde benzer biçimde tekrarlandığı örneklerin dağılımı, beyitlere göre şu şekilde gerçekleşmiştir:

Gazelin Beyitleri	Beyitlerin Tekrar Sayıları
1	6
2	13
3	9
4	3
5	5

Beyitlerin benzer ifadelerle tekrarında değişiklikler vardır. Gazelin en fazla tekrarlanan beyti, 13 örnekle ikinci beyit olmuştur. Bunda, şairin fazlaca kullandığı teşbih unsurlarından biri olarak kendisini aşk sultanına, âhının kıvılcımlarını da askere benzetmesinin etkisi büyüktür. Bu benzetme, sadece Zâtî'ye özgü olmayıp başka şairlerde de görülebilir. Ayrıca, şairler diğer beyitlere oranla matla beytini daha sanatlı bir biçimde kurgularlar. Bu sebeplerle matla beytindeki ifadelerin divanda fazlaca tekrarlanması beklenen bir durum olabilir.

Zâtî, bilindiği üzere, çok yazan şairlerimizdendir. Özellikle ömrünün son yıllarında yazdıklarında kendini tekrara düşmüştür. Hem şairin çok yazması hem de son yıllarında düştüğü fakirlik sebebiyle şiirlerinde tekrarlara rastlanmaktadır.

Şiirdeki bu tekrarlar, şiir kalitesini ve şairlik yeteneğini düşürücü olmakla birlikte, anlaşılmasın bir mananın diğer bir beyitle şerh edilip anlaşılır hâle gelmesini sağlaması bakımından önemlidir.

Burada Zâtî'nin sadece bir gazeli şerh edilerek benzer söyleyişlere atıfta bulunulmuştur. Zâtî'nin şiirleri üzerinde yapılacak kapsamlı bir karşılaştırma, bu benzerliklerin miktarını ortaya

Turkish Studies

koyacak, şairin hangi ifadeleri ne oranda tekrarladığı ve şiirlerinin ne kadarının özgün ne kadarının tekrardan ibaret bulunduğunu açıklığa kavuşturacaktır. Böyle bir çalışma sonunda Zâtî'nin üslûp özellikleri de belirlenmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet-M. Ali Tanyeri (1987): *Zâtî Divanı*, Cilt III, İstanbul.

KURNAZ, Cemal (2012): *Hayâlî Bey Divanının Tahlili*, Ankara.

KURTOĞLU, Orhan (1995): *Zatî Divanı'nın Gazeller Dışında Kalan Şiirleri Üzerine Bir Araştırma*, Gazi Ü. SBE, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

SERDAROĞLU, Vildan (2006): *Sosyal Hayat Işığında Zati Divanı*, İstanbul.

TARLAN, Ali Nihad (1945): *Hayâlî Bey Divanı*, İstanbul.

TARLAN, Ali Nihad (1968): *Zâtî Divanı*, Cilt I, İstanbul.

TARLAN, Ali Nihad (1970): *Zâtî Divanı*, Cilt II, İstanbul.